

ПРОБЛЕМА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається проблема невизначеності, як невід'ємного атрибуту життя сучасної людини. Розкривається важливість формування толерантності до невизначеності, як важливого засобу організації життєвого шляху особистості. Аналізуються прояви ситуацій невизначеності у студентському житті. Наводяться емпіричні дані, що розкривають особливості розвитку толерантності до невизначеності у майбутніх фахівців.

Доводиться, що невизначеність є невід'ємним атрибутом життя людини у сучасному світі, базовими ознаками якого є багатомірність, полісистемність, неперервна мінливість, наявність безлічі об'єктивних і суб'єктивних конфліктів, необхідність приймати рішення при недостатній інформації.

Конкретизовано чинники, що ускладнюють на суб'єктивному рівні процес прийняття і дії з реалізації рішення: - відсутність чітких знань щодо природи тих явищ, які повинні бути залучені для подолання невизначеності; відсутність у людини чітких оцінювальних критеріїв доцільності і потенційної ефективності наявних способів і напрямів вирішення ситуації; відсутність у людини чіткого уявлення про результати, які вона хоче отримати; відсутність чіткого усвідомлення власних ресурсів, їх достатності для вирішення ситуації і досягнення наміченого.

Доведено, що в ситуації невизначеності можуть викликати два основних види емоційних переживань: позитивні (інтерес, цікавість) і негативні (страх чи тривога), а також і різні стратегії подолання: стимулювання активності і блокування активності. Це послужило підставою для введення таких понять, як «толерантна/інтолерантна особистість», «толерантність/інтолерантність до невизначеності».

За результатами емпіричного дослідження виявлено: а) недостатню готовність значної частини опитаних студентів до подолання ситуацій невизначеності, особливо в сфері інтерперсональних відносин; б) наявність у третини студентів ознак професійної невизначеності в контексті професійного вибору; в) обмеженість здатності студентів продукувати різноманітні способи вирішення ситуацій невизначеності.

Ключові слова: невизначеність; толерантність до невизначеності; професійна підготовка; студентство; вище школа; навчання.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема невизначеності привертала увагу науковців різних галузей наукових знань. Як пише Т. В. Корнилова, конструкт невизначеності широко використовується в філософських, міждисциплінарних і психологічних дослідженнях. При цьому в кожній з цих сфер знань він тлумачиться по-іншому. В психології термін «невизначеність» співвідноситься передусім з поняттями вибору і прийняття рішень, ризику і особистісного самовизначення. Вчена особливо підкреслює, що в прийнятті невизначеності як умови дій, рішень і виборів, що здійснюються особистістю, неможливо розвести когнітивну і особистісну регуляцію (Корнилова, 2015).

Досліджуючи історію виділення принципу невизначеності в якості спеціального предмету вивчення, Корнилова вказує, що поступово і в філософії, і в науці в цілому стало закріплюватись положення, що невизначеність – це не міра хаосу, а атрибут повсякденного життя. Увага дослідників стала спрямовуватись на аналіз конструктів прийняття рішень і виборів, їх реалізацію людиною в умовах невизначеності. Це призвело до появи нових уявлень про невизначеність, пов'язаних з непередбачуваними подіями і динамічною парадигмою їх контролю (Корнилова, 2015). Зокрема, в Оксфордському тлумачному словнику по психології в якості ключового наводиться визначення невизначеності як стану переконання. Основний акцент робиться на недосконалість людини, яка чогось не знає і в чомусь невпевнена (Ребера, 2002).

З часом ставлення науковців до поняття невизначеності отримало новий ракурс. Невизначеність почала розглядатись не як атрибут конкретної ситуації, а як ознака, притаманна людському життю в цілому. В науковому плані вона отримала статус категорії, а принцип невизначеності в сучасних дослідженнях став виступати базовою методологічною основою. За думкою В. П. Зінченко (Андреева, 2009), невизначеність іманентно притаманна самому предмету психології, який містить складні взаємопереходи об'єктивного і суб'єктивного. Методологічне значення категорії невизначеності підтверджує і

Д.О.Леонтьєв, вважаючи, що саме вона є підставою для переосмислення фундаментальних психологічних категорій – таких, як особистість і розвиток (Леонтьєв, 2011).

Наданню поняттю невизначеності категоріального статусу значною мірою сприяли дослідження в соціальній психології. Трансформація життєвого плану сучасної людини почала розглядатись як процес, що відбувається в умовах об'єктивно викликаного неперервного зростання темпів соціальних змін. Ці зміни фактично перетворили життя людини в потік невизначених ситуацій в контексті її соціальних відносин, що висунуло в якості однієї з центральних проблем соціального вибору. Результатом цього стали принципові зміни як індивідуальної, так і масової свідомості, адже змінився сам процес конструювання образу соціального світу. Цей світ став розглядатись не як стабільний, чітко визначений, жорстко, лінійно детермінований, а як мінливий, варіативний, ймовірнісний (Андреева, 2009). Саме здатність людини жити в умовах глобальної і тотальної невизначеності сьогодні виступає важливою якістю особистості, забезпечує конструктивність і успішність її реалізації у сучасному суспільстві (Белинская, 2014).

Мета статті: розглянути особливості прояву ситуацій невизначеності у студентській діяльності.

Підводячи підсумки вище сказаного, окреслимо основні ознаки невизначеності. В об'єктивному сенсі невизначеність можна визначити як наявність декількох тенденцій розвитку подій, розвиток і результаті кожної з них мають рівно вірогідний характер. У суб'єктивному сенсі під невизначеністю можна зрозуміти ситуацію, в якій у людини є об'єктивна можливість здійснити вибір з декількох рівно ймовірнісних альтернатив, але відсутні: а) необхідна для цього інформація; б) ресурси; в) смислова цінність ситуації та її наслідків, а, отже, бажання вирішити ситуацію.

Викладення основного матеріалу дослідження. Окреслені орієнтири надають можливість об'єднати наведені раніше підходи. Так, на поведінковому рівні основна увага зосереджується на тому, який ступінь активності реалізує людина у ситуації невизначеності: спрямовує зусилля на переживання власної недосконалості чи активізує свої зусилля на подолання перешкод. Перша стратегія найчастіше виникає в осіб, які в минулому отримали негативний досвід вирішення невизначених ситуацій. У них домінує мотивація уникнення невдачі над мотивацією досягнення успіху, сформований комплекс навченої безпомічності, їм притаманна низька самооцінка, відсутня потреба у вирішенні ситуації, що призводить до порушень в системі цілепокладання, блокування активності.

Друга стратегія реалізується у таких випадках, коли ситуація та її наслідки є значущими для людини. Тоді людина схильна до ризику, розуміє, що відмова від вирішення ситуації може призвести до негативніших наслідків, ніж неуспіх, а в її індивідуальному досвіді є випадки успішного подолання ситуацій невизначеності. Тобто, ми бачимо тут органічне поєднання особистісних якостей і поведінкових стратегій.

Що стосується того, яка інформація є потрібною для подолання ситуації невизначеності, тут може бути декілька різних варіантів відносно того, що може ускладнити на суб'єктивному рівні процес прийняття рішення:

- відсутність чітких знань щодо природи тих явищ, які повинні бути залучені для подолання невизначеності;
- відсутність у людини чітких оцінювальних критеріїв доцільності і потенційної ефективності наявних способів і напрямів вирішення ситуації;
- відсутність у людини чіткого уявлення про результати, які вона хоче отримати;
- відсутність чіткого усвідомлення власних ресурсів, їх достатності для вирішення ситуації і досягнення наміченого.

Отже, смислове наповнення терміну «невизначеність» у психологічному ракурсі не є однозначним. З одного боку, воно містить певний негативний аспект, оскільки фіксує увагу на виникненні у людини почуття невпевненості. Тобто, епіцентр розгляду ситуації невизначеності зміщується у минуле, коли людина усвідомлює, що наявних у неї ресурсів, сформованих у попередньому житті, не вистачає для вирішення певної життєвої проблеми. Внаслідок цього у неї може виникнути відчуття власної недосконалості. З іншого боку, це безумовно позитивний аспект, який дозволяє розглядати ситуацію з точки зору наявного у людини спектру рівнозначущих можливостей, серед яких вона повинна обрати собі якусь одну. Це, безумовно, пов'язане з певним ризиком, адже смисловим центром такої ситуації для людини стає той бажаний результат, який вона може отримати в майбутньому. Тому вона відчуває в ситуації невизначеності певний азарт, бачить можливості для своєї реалізації, втілення і задоволення життєво значущих потреб, досягнення об'єктивно і суб'єктивно значущих цілей. Нарешті, важливою характеристикою ситуації стає наявність у людини відповідних цілей, бажання вирішити ситуацію. Порушення цілепокладання може стати вагомою причиною для блокування активності, виникнення різного роду бар'єрів, що гальмують дії.

Водночас особистісний підхід надав можливість ввести важливе поняття – толерантності до невизначеності як інтегральної особистісної якості, що обумовлює пролонговану здатність людини активно включатись у відповідні ситуації.

У Філософському енциклопедичному словнику дається таке визначення: «Толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння): 1) терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, особливостей різних народів, націй, звичок. . . 2) здатність організму переносити несприятливий вплив того чи іншого фактору середовища» (Философский энциклопедический словарь). Неважко помітити, що в цьому визначенні представлені соціологічний і біологічний ракурси тлумачення явища толерантності.

Психологи основну увагу зосередили на розгляді відповідного явища на рівні конкретних осіб, їх здатності вирішувати проблеми власної життєдіяльності. Ще більш спряла цьому думка, що життєздатність людини, успішність, благополуччя і якість її життя значною мірою залежать від її здатності справлятися з невизначеністю свого буття. В психологічній науці для відображення такої можливості людини був запропонований конструкт «толерантність до невизначеності». Це поняття було введено в середині минулого століття Т. Адорно та його колегами (Р. Сенфорд, Е. Фоенкель-Бруневік, Д. Левінсон) і знайшло своє відображення у поглядах Е. Йенша, який трактував його як здатність справлятися зі складністю навколишнього світу (Гусев, 2007).

Пізніше визначення толерантності до невизначеності уточнювалось і конкретизувалось. Так, Д. Мак-Лейн визначав його як спектр реакцій (від заперечення до потягу) на стимули, які сприймаються людиною як незнайомі, складні, мінливі чи такі, що дають можливість декількох принципово відмінних інтерпретацій (Осин, 2010).

Інший підхід, до якого схиляємося й ми, розглядає толерантність до невизначеності більш широко. Толерантність до невизначеності розглядається як надання переваги ситуаціям невизначеності; в загальному вигляді вона розглядається як біполярний вимір, на одному полюсі якого знаходиться толерантність до невизначеності, а на іншому – нездатність переносити невизначеність. Люди, толерантні до невизначеності, спокійно відносяться до нечітко сформульованих ідей, невизначених стимулів і ситуацій і навіть прагнуть до них. Люди, нездатні переносити невизначеність, уникають невизначених ситуацій і реагують на них стресом, діючи метушливо і різко (Norton, 1975; Zenasni & Lubart, 2001). Вважається, що толерантність до невизначеності сприяє креативності, оскільки завдяки їй людина, стикаючись зі складними проблемами, здатна не приймати поспішних, часткових і неоптимальних рішень.

У підходах, які розвиваються в Україні та країнах пострадянського простору, толерантність до невизначеності тлумачиться переважно як інтегральна особистісна характеристика, яка тісно пов'язана з когнітивно-стильовими характеристиками людини (Юртаєва, 2011), розвитком ідентичності особистості (Гусев, 2009), особливостями прийняття рішення в ситуаціях морального (Чигрінова, 2010) і особистісного вибору (Леонтьєв, Мандрикова, 2005). Виявлена і охарактеризована соціальна, культурна, професійна і вікова специфіка прояву толерантності до невизначеності.

Отже, в сучасній літературі поняття толерантності до невизначеності описує процеси особистісної саморегуляції в умовах відсутності стійких орієнтирів вибору і неможливості використовувати стійкі кліше чи готові рішення (Корнилова, 2014).

Поряд з поняттям толерантності до невизначеності, розглядають також поняття інтолерантності до невизначеності. Адже прояв відповідної якості може розміщуватись на двох полюсах. На одному полюсі знаходиться прийняття умов невизначеності і готовність продуктивно функціонувати у відповідних ситуаціях. На другому – уникання умов невизначеності, страх перед ними, стресовий стан в нових, незвичних ситуаціях.

Коли людина стикається з невизначеністю, це може привести її до стану фрустрації. Через це вона може зупинитися на шляху до своєї мети і не знати, що саме має робити. Їй буде складно впоратися з самою ситуацією невизначеності, і саме вона й буде виступати головною проблемою. Саме тут ми і можемо говорити про таке поняття, як толерантність до невизначеності, яке й може допомогти людині виходити з ситуацій невизначеності, не отримуючи шкоди від самої цієї ситуації.

Виходячи з результатів проведеного аналізу, сформулюємо робоче визначення толерантності до невизначеності, на яке ми будемо спиратись у подальшому дослідженні. Під **толрантністю до невизначеності** ми розуміємо якість особистості, яка визначає здатність людини позитивно реагувати на ситуації невизначеності, діяти в умовах нечітко визначених цілей і завдань, неповної наявності вихідної інформації, долати її недостатність активними діями.

Отже, невизначеність є невід'ємною ознакою сучасного життя. Представленість ситуацій невизначеності в життєдіяльності сучасної людини була висвітлена в дослідженні О. В. Тичинського [10], який виділив і охарактеризував різні види невизначеностей і запропонував їх класифікацію. Як видно з табл. 1, незважаючи на те, що автор створював цю класифікацію в межах організаційної психології, види-

лені ним види невизначеностей та їх характеристики мають надгалузевий характер і можуть бути використані як в різних сферах людського життя, так і для аналізу соціальних явищ.

Таблиця 1

Класифікація невизначеностей (за О.В. Тичинським)

Види невизначеностей	Характерні ознаки
1. Перспективна невизначеність	Виникає внаслідок появи непередбачених факторів, які впливають на хід і ефективність функціонування досліджуваних об'єктів (процесів). Досліджуваний об'єкт недостатньо вивчений.
2. Ретроспективна невизначеність	Пов'язана з відсутністю інформації про поведінку об'єкту, що вивчається, в минулому. Можливий або перехід до ситуацій невизначеності чи ризику, або такий перехід принципово неможливий
3. Технічна невизначеність	Є наслідком неможливості передбачення точних результатів рішень, які приймаються.
4. Стохастична невизначеність	Виступає результатом вірогідного (стохастичного) характеру досліджуваних процесів і явищ. Можливі наступні три випадки: а) є надійна статистична інформація; б) відомо, що ситуація стохастична, але необхідної статистичної інформації для оцінки її ймовірнісних характеристик немає; в) висловлюється лише гіпотеза про стохастичний характер процесів і явищ, які вивчаються, яка вимагає перевірки.
5. Невизначеність стану природи	Пов'язана з повним чи частковим незнанням природних умов, при яких прийдеться приймати рішення.
6. Невизначеність цілеспрямованої протидії	Зустрічається в ситуації конфлікту двох або більше сторін, коли кожна сторона не має відомостей чи володіє неповною, неточною інформацією про мотиви і характер поведінки протидіючих сторін
7. Невизначеність цілей	Пов'язана з неоднозначністю, а інколи і неможливістю вибору єдиної цілі при прийнятті рішення чи неоднозначністю, а інколи і неможливістю вибору однієї цілі при прийнятті рішення чи побудові оптимізаційної моделі.
8. Невизначеність умов	Виникає при недостатності чи повній відсутності інформації про умови, в яких приймаються рішення.
9. Лінгвістична (сміслова) невизначеність	При аналізі економічних процесів, явищ, об'єктів використовується вербальний (описовий) підхід і відповідні моделі. Відмінною ознакою цього підходу є широке використання з математичної точки зору недостатньо точно описаних термінів, понять, словосполучень. Необхідне відповідне урахування лінгвістичної невизначеності як основної властивості таких систем.
10. Невизначеність дій	Відсутня однозначність при виборі рішень. Можливі наступні випадки: а) мета єдина (цільова функція одна); б) необхідно визначити серед всіх допустимих рішень найкраще; в) цілей декілька, у цьому випадку проблема не завжди зводиться до рішення однієї екстремальної задачі; г) цілі (одна чи декілька) враховані в обмеженнях; д) виникає проблема знаходження якого-небудь елемента з фіксованої множини, вибору в певному сенсі гарного елемента з цієї множини.

Користуючись запропонованими О.В.Тичинським орієнтирами, розглянемо особливості проявів ситуацій невизначеності в такій специфічній соціальній системі, як процес професійної підготовки студентів вищих закладів освіти.

Типовою для значної кількості студентів є *перспективна невизначеність*, яка особливо чітко проявляється на етапі здійснення професійного вибору. У процесі навчання, особливо в умовах сучасного мегаполісу, на їх навчальну діяльність діє значна кількість непередбачуваних факторів. Невизначений характер має і ситуація працевлаштування після закінчення ЗВО, яка у студентів старших курсів стає вкрай актуальною і життєво значущою.

Специфічно проявляється в життєдіяльності студентів *ретроспективна невизначеність*. Адже сам процес навчання присвячений переходу від когнітивної невизначеності (відсутність знань про предмет навчання) до визначеності (сукупності компетентностей). Але такий оптимальний перехід часто блокується рядом причин: пропусками занять, складнощами вивчення предмету, відсутністю необхідних

здібностей у студентів, недостатнім розумінням навчального матеріалу, недостатнім прикладанням зусиль до навчання та ін. Внаслідок цього процедури виконання контрольних робіт, здачі іспитів виступають для них як ситуації ретроспективної невизначеності.

Технічна невизначеність, яка, за думкою автора цієї класифікації, проявляється в ситуаціях неможливості передбачення точних результатів рішень, що приймаються, також притаманна студентському життю, в якому відбувається конкуренція між двома основними системами: особистісним розвитком і професійним становленням. Вибір студентом дій, підпорядкованих одній системі (наприклад, особистісному зростанню) може супроводжуватись втратами в якості професійної підготовки, що, на жаль, часто самими студентами не усвідомлюється. Повне занурення у навчальний процес може супроводжуватись блокуванням соціальних контактів, що приводить до зниження компетентності у встановленні соціальних відносин.

Стохастична невизначеність обумовлена конфліктом між лінійним характером сприйняття життєвих подій, їх причинно-наслідкових відносин на рівні побутового мислення, і нелінійною логікою життя в реальному суспільстві, де кожна подія детермінується багатьма факторами, а, отже, має імовірнісний характер. Тому часто очікування певних наслідків від своїх дій не співпадає з реальними результатами, що може призводити до виникнення невпевненості у свої можливостях ефективно вирішувати життєві проблеми.

Невизначеність стану природи, яка пов'язана з повним чи частковим незнанням природних умов, при яких доведеться приймати рішення, може бути спроектована на той факт, що значна кількість студентів внаслідок особливостей свого віку не враховують можливості свого організму, не враховують можливі фізіологічні наслідки реалізації рішень, які приймаються. Стресовий характер діяльності студентів, хронічні перевтоми, порушення в режимах відпочинку і харчування можуть призводити не лише до блокування активності і зниження фізичних і інтелектуальних можливостей, а й до виникнення хронічних захворювань.

Невизначеність цілеспрямованої протидії часто проявляється при виникненні конфліктів з іншими суб'єктами навчального процесу – одногрупниками, педагогами, адміністрацією ЗВО.

Невизначеність цілей тісно пов'язана з мотивацією навчання, коли вибір студентами певного напрямку професійної підготовки не є внутрішньо усвідомленим, а підпорядковується зовнішнім впливам. Значна кількість студентів не бачать своєї життєвої перспективи в якості спеціалістів відповідного профілю. Це призводить до домінування в їх діяльності зовнішніх мотивів, пов'язаних з локальними подіями життєдіяльності.

Невизначеність умов найбільш яскраво проявляється у взаємодії студентів з адміністрацією факультету, діяльність якої підпорядковується чіткій системі законів і правил, які невідомі студентам. А тому відповідні дисциплінарні дії з боку адміністрації сприймається як невизначеність на суто особистісному рівні, обумовлена їх небажанням увійти в їх становище. З іншого боку, дії адміністрації не завжди враховують реальних обставин життєдіяльності студентів, що обумовлюють їх поведінку.

Лінгвістична (або інакше смислова) невизначеність часто проявляється у відносинах між викладачами певних предметів і студентами, які недостатньо засвоїли базові терміни цих предметів. Тому питання, які формулюються викладачем, викликають у таких студентів панічний стан внаслідок нерозуміння того, що від них хочуть.

Нарешті, *невизначеність дій* тісно пов'язана з фактом різноплановості життя студента, який є носієм певної соціальної ролі, включений в систему вертикальних і горизонтальних міжособистісних відносин, у безпосередній навчальний процес, відчуває ряд життєво значущих потреб тощо. Прийняття рішення про певну дію, оптимальну з точки зору одного життєвого ракурсу, може призводити до ускладнень в інших сферах.

Проведений аналіз засвідчує, що життєдіяльність студентів наповнена ситуаціями невизначеності, від ефективності вирішення яких залежить не лише якість їх поточного життя, а й успішність досягнення життєвих перспектив. Одним з розповсюджених явищ, тісно пов'язаних з проблематикою ставлення людини до невизначеності, є ситуація професійного самовизначення. Щорічно мільйони молодих людей, що закінчують навчання в школі, включаються в ситуацію визначення подальшого життєвого шляху, здійснюючи свій професійний вибір. Усвідомлений акт вибору зменшує невизначеність майбутнього, оскільки людина, яка ефективно самовизначається, має чіткі орієнтири і цілі, виступає активним суб'єктом своєї життєдіяльності.

Вибір професії, який є одним з найважливіших життєвих виборів, також породжує необхідність взаємодіяти з невизначеністю. Випускник школи не може реалізувати своє бажання, щоб залишитись в тій системі, до якої він адаптувався, всі правила життя в якій йому добре відомі, де він відчуває себе захищеним (безумовно, ми маємо на увазі оптимальний варіант

взаємодії учнів і школи). Необхідність вирішити, що робити після випуску, завжди спрямована в ще невідоме майбутнє. Сама процедура вибору пов'язана зі станом визначеності чи невизначеності, а, отже, прийняттям на себе відповідальності за своє подальше життя.

Багатьма дослідженнями в галузі психології вищої школи доведено, що мотиви професійного вибору можуть бути вкрай різними, і не завжди пов'язаними з професією. Це й зацікавленість молодого людини у вивченні певного предмету (пізнавальний мотив), й прагнення довести вчителям або однокласникам, що вона не гірше інших, й бажання зануритись в цікаве студентське життя, й готовність послухатись поради батьків, й прагнення не розлучатись з другом, який вже зробив свій вибір, й плата за навчання, а також безліч інших чинників. Дослідники цієї проблеми стверджують, що в реальності будь-який варіант навчально-професійного уявлення майбутнього характеризується невизначеністю, в якій значна кількість факторів, що вплинули на мотивацію, лише створює ілюзію визначеності. Реальне життя дуже часто руйнує вихідні установки, включаючи людину в умови, які зовсім не співпадають з її уявленнями про майбутнє. Тобто, сам вибір визначеності стає причиною збільшення невизначеності. Студент, у якого вихідні установки не співпали з реальними умовами навчання, ні до чого не прагне, не знає, де його мета і що йому робити. Такий стан певною мірою підпадає під поняття професійної невизначеності особистості.

Конструкт професійної невизначеності в зарубіжних дослідженнях описує особливий тип ускладнених ситуацій професійної діяльності. З одного боку, він відображає недостатність об'єктивних умов і засобів для ефективної діяльності, а з іншого – відображає внутрішню картину переживання невизначеності професіоналом, почуття тривоги, дискомфорту і невпевненості.

У вітчизняних дослідженнях більша увага приділяється феномену професійної невизначеності в контексті професійної підготовки. Процес втілення людиною своїх можливостей і інтересів у професійному самовизначенні розглядає С. С. Сагайдак, яка вважає, що професійне самовизначення має базуватись на уважному врахуванні людиною своїх здібностей і схильностей, їх взаємоузгодженості: «гармонізація відношення вектору «можу» (здібності, сформовані на основі задатків) і вектору «хочу» (схильності як спрямованість особистості) забезпечує неускладнений професійний розвиток індивідуальності, задає свого роду вектор кар'єри як стійку мотиваційну спрямованість на отримання професії, підкріплену реальними можливостями» [Сагайдак, 2006, с. 6]. За думкою цієї авторки, проблема професійної невизначеності виникає у випадку невдалого співвідношення здібностей і схильностей, їх невідповідності характеру професійної діяльності. Основний спосіб її уникнення – своєчасно виявляти і розвивати здібності і схильності суб'єкта професійного самовизначення у їх відповідності і гармонії (Сагайдак, 2006).

Ставлячи питання необхідності психологічної підтримки молодих людей на етапі професіоналізації у ЗВО, М. І. Дубенцов підкреслює, що професійна невизначеність особистості студента виникає як проміжний результат професійного самовизначення внаслідок відкладеного або незробленого професійного вибору (Дубенцов, 2011).

Широка представленість ситуацій невизначеності в життєдіяльності студентів і надзвичайна важливість подолання професійної невизначеності обумовили необхідність проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення у студентів їх толерантності до невизначеності, а, з іншого, можуть сприяти виникненню стану професійної невизначеності.

Методичну базу дослідження склали: 1) опитувальник толерантності до невизначеності (НТН) Т. В. Корнилової, 2) опитувальник професійних схильностей (методика Л.Йовайши в модифікації Г.Резапкіної), 3) контент-аналіз результатів рішення проблемної ситуації.

Опитувальник толерантності до невизначеності (НТН) Т. В. Корнилової складається з 33 пунктів, які групуються у 3 шкали таким чином, що шкали не мають спільних пунктів. Відповіді формуються за 7-бальною шкалою Ліккерта, більшість відповідей враховується у прямому значенні. У результаті можна отримати три фактори:

Фактор 1. Толерантність до невизначеності (ТН) - генералізована особистісна властивість, що означає прагнення до змін, новизни і оригінальності, готовність йти незвичними шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, мати можливість самостійності і виходу за рамки прийнятих обмежень.

Фактор 2. Інтолерантність (ІТН) - фокусує прагнення до ясності, впорядкованості у всьому і неприйняття невизначеності, припущення про переважну роль правил і принципів, дихотомічний поділ правильних і неправильних способів, думок і цінностей.

Фактор 3. Міжособистісна інтолерантність до невизначеності (МІТН) - означає прагнення до ясності і контролю в міжособистісних стосунках, дискомфорт в разі невизначеності відносин з іншими. В цілому це відповідає критеріям нестійкості, монологічності, статичності в стосунках з іншими.

Найбільш важливим є перший фактор. Другий та третій фактори є за суттю протилежними до першого, третій фактор – є частиною другого та стосується сфери міжособистісних стосунків. Опрацювання отриманих результатів полягає у простому сумуванні набраних балів. При цьому кожній відповіді присвоюється від 1 до 7 балів («повністю не згоден» - 1 бал, «повністю згоден» - 7 балів). Отримана сума балів за кожним показником відповідає певному рівню прояву досліджуваної властивості:

Фактор 1. Толерантність до невизначеності: низький рівень – 12-35 балів, середній – 36-60, високий – 61-84 бали.

Фактор 2. Інтолерантність: низький рівень – 13-38 балів, середній – 39-65, високий – 61-84 бали.

Фактор 3. Міжособистісна інтолерантність: низький рівень – 8-23 бали, середній – 24-40, високий – 41-56.

До дослідження були залучені студенти 4-х курсів двох вишів: Національного авіаційного університету (майбутні психологи) і студенти Національного економічного університету ім. В.Гетьмана (майбутні психологи і менеджери), загальна кількість - 91 особа. Оскільки у процесі дослідження не було виявлено значущих відмінностей у розподілі показників з врахуванням віку і спеціальності, дані будуть надаватись в узагальненому вигляді.

Загальний розподіл опитаних за рівнями прояву толерантності/інтолерантності до невизначеності за опитувальником НТН наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл опитаних за рівнями прояву толерантності / інтолерантності

Досліджувані властивості	Рівні прояву толерантності / інтолерантності					
	низький		середній		високий	
	частота	відсоток	частота	відсоток	частота	відсоток
Толерантність до невизначеності	-	-	43	47,3	48	52,7
Інтолерантність до невизначеності	-	-	59	64,8	32	35,2
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	9	9,9	63	69,2	19	20,9

Стосовно толерантності до визначеності, дещо більше половини студентів (52,7%) проявили високий рівень, менше половини – середній (47,3%), низького рівня виявлено не було. Інтолерантність проявилася дещо інакше. Більшість опитаних (64,8%) продемонстрували середній рівень її прояву, високий рівень мали 35,2% опитаних, низького рівня знову не було виявлено. Такі результати знову ж таки можна пов'язати з віковими особливостями. В силу своїх вікових особливостей молодь поки що не дуже прагне до ясності, чіткості і стабільності, тому має менший прояв інтолерантності.

За міжособистісною інтолерантністю: високий рівень проявився лише у п'ятій частини опитаних (20,9%), більшість продемонстрували середній рівень (69,2%) і навіть були ті, хто мав низький рівень міжособистісної інтолерантності (9,9%). Отже, більшість опитаних ще не готові до стабільних, чітких стосунків, відкриті до нових знайомств, змін поведінки та гнучкого встановлення правил взаємодії, що цілком зрозуміло для студентського віку.

Для урахування прояву професійних інтересів використовувався *Опитувальник професійних схильностей* (методика Л. Йовайши в модифікації Г. Резапкіної []). Методика дозволяє визначити схильності до певних видів професійної діяльності: до роботи з людьми, до дослідницької (інтелектуальної) роботи, до практичної діяльності, до естетичних видів діяльності, до екстремальних видів діяльності, до планово-економічних видів діяльності.

Отримані бали відповідають певному рівню схильності до цього виду діяльності: 10-12 балів - яскраво виражені професійні нахили, 7-9 балів - середньо виражені, 4-6 балів - слабо виражені, 0-3 бали - професійна схильність не виражена.

За результатами проведеного опитування, були отримані індивідуальні дані, що відображували оцінку студентами шести видів діяльності за ступенем їх привабливості для них особисто.

В якості вихідного було висловлено припущення, що показником професійної невизначеності можна вважати переважаючу у структурі схильностей студентів якостей, що не співпадають з характером майбутньої професійної діяльності. Оскільки до дослідження були залучені студенти спеціальностей, чия майбутня діяльність була пов'язана з людським фактором (майбутні психологи і менеджери), саме блок 1 «Схильність до роботи з людьми» засвідчував усвідомленість, а, отже, визначеність профе-

сійного вибору. Наявність двох і більше домінуючих блоків аналізувалась з точки зору того, чи співпадає вона з базовою схильністю, чи вступає з нею в конфлікт.

Подальша процедура передбачала вибір в індивідуальних структурах відповідей тільки тих блоків, які отримали кількісні значення 7 балів і вище. Диференціація отриманих даних була здійснена за такими ознаками: 1) однополюсні відповіді, тобто такі, де була чітко виділена одна ознака; 2) двополюсні відповіді, в яких були водночас представлені два смислових центри; 3) відповіді, в яких жодна зі схильностей не отримала високих результатів. За усією сукупністю відповідей були отримані наступні дані.

У 17 осіб (19,9%) не було виявлено переваг у розподілі схильностей. Це свідчить про те, що їх професійне самовизначення було зроблене без врахування тих вимог, що визначає професія до виконавця, і співставлення з ними власних можливостей. Можна спрогнозувати, що в майбутньому вони можуть або розчаруватись в обраній професії, або відчутти свою професійну невідповідність. В цілому їх професійний вибір можна кваліфікувати як потенційно професійно невизначений.

У 33 осіб (36,3%) виявлено домінування схильності до роботи з людьми, що відповідає їх вибору професії. Разом з тим є і однополюсні відповіді, які на перше місце висувають інші професійні цінності. Чотири студенти (3,7%) вказали, що їх професійний вибір визначався схильністю до дослідницької діяльності. Дві особи (2,2%) вказали, що вони надають пріоритет практичній роботі, що фактично не відповідає їх професійному вибору. Вісім учасників (8,8%) проявили схильність до естетичних видів діяльності. Сім осіб (7,7%) зорієнтовані на екстремальні види діяльності. І ще дві особи (2,2%) вказали, що їх приваблює планово-економічна діяльність. Таким чином, у 25,3% студентів відмічено яскраво виражену професійну невизначеність.

Цікаві дані отримані і при аналізі двополюсних варіантів відповідей. Отримано такі види поєднань:

- 1-2 – одночасна зорієнтованість і на спілкування, і на науку, що можна оцінити як достатньо сприятливу для професійного становлення, Такі відповіді були отримані від 3 осіб (3,3%).

- 1-4 – поєднання зорієнтованості на спілкування і схильності до естетичних видів діяльності. Частка таких відповідей склала 4,4% (4 особи).

- 1-5 – орієнтація на спілкування і водночас на види екстремальної діяльності. Вона виявилась найбільш представленою серед двополюсних відповідей, її обрали 10 учасників (11%). Цей вид схильностей вважаємо неадекватним сутності обраних людинозорієнтованих професій, а, отже, таким, в якому найбільш представлена дисгармонія між власними схильностями і сутністю обраної професії.

Отримані результати засвідчили, що проблема професійної невизначеності серед студентів є вкрай актуальною (виявлена у 36,3% студентів), її вирішення потребує залучення самих студентів до професійної рефлексії, усвідомлення ними наявності внутрішніх конфліктів, а також надання їм в цьому психологічної допомоги. Адже навіть студенти, які спеціалізуються в галузі «люднознавства» (майбутні психологи) не повертають свої знання на самоаналіз, упорядкування внутрішнього світу, об'єктивну оцінку ступеню визначеності зробленого професійного вибору.

У процесі дослідження студентам було також надано наступне завдання: «Уявіть собі ситуацію: людина, яка довгий час йшла до поставленої мети, після того, як її досягла, почала відчувати, що це не принесло якихось кардинальних змін і її життя. Людина відчуває пригнічення, знаходиться у глухому куті і не знає, що робити далі. Після цього їй спадає на думку, що вона хоче усе це покинути. Вона втрачає радість життя, гостро переживає його знецінення, а саме досягнення здається їй малозначущим. Що б ви порадили робити цій людині, щоб вона знов повернулася до нормального життя і вийти з цього стану?» Передбачалось, що рішення такої ситуації висвітлить здатність студентів знаходити конструктивні рішення в життєвій ситуації. Отримані результати були піддані кількісному і якісному аналізу.

Підраховувалась кількість рекомендацій, які студенти пропонували для вирішення ситуації. По одній рекомендації надали 31,3% учасників, по дві – 37,5%, по три - 15,6%, по 4 – 2,1%, по 5 – 4,2%. Не надали відповіді 9,4% опитаних студентів.

Таким чином, більшість відповідей припадає на зону «одна-дві рекомендації». За групами студентів розподіл відповідей майже не відрізняється. Спеціалізація не надає помітного впливу на пошук засобів вирішення запропонованої ситуації.

Для аналізу якісних особливостей відповідей було використано метод контент-аналізу. Було виділено 13 смислових блоків:

Блок 1. Обрати нову мету. Приклади відповідей: «Поставити собі складнішу мету, яка точно вплине на життя»; «Поставити іншу ціль, більш реальну», «Поставити іншу мету і йти до неї».

Блок 2. Подолати негативні емоції: «Заспокоїтись», «Згадати те, що радувало її у житті о цієї ситуації та зробити акцент на цьому».

Блок 3. Дистанціюватись від проблеми: «Змінити обстановку», «Це проходить з часом, слід відволіктися, і все буде добре», «Потрібно заспокоїтись, знайти вільний час для того, щоб відпочити і добре розміркувати», «Змінити оточення, зробити перерву, можливо, поїхати в подорож».

Блок 4. Звернутись за інших людей: «Знайти людину, задля якої захотілося жити повноцінно», «Поспілкуватись з близькими та друзями», «Знайти підтримку у близької людини».

Блок 5. Переключитись на інші справи: «Зайнятись чимось іншим», «Зайнятись улюбленою справою», «Спробувати себе в інших сферах», «Знайти справу для душі, зрозуміти, що людині справді потрібно, та почати цім займатись».

Блок 6. Проаналізувати процес досягнення мети: «Потрібно переосмислити все, з'ясувати, що зроблено не так», «Проаналізувати свої дії щодо цієї мети, згадати, які зусилля людина прикладала до її досягнення, подумати про результат, згадати почуття, що відчувала під час проходження шляху до мети».

Блок 7. Здійснити самопізнання, самоконтроль, саморегуляцію: «Прислухатися до себе, зрозуміти, чого людина дійсно хоче в цьому житті і йти за своїми бажаннями», «а) Визначити, що вона відчувала раніше, що відчуває зараз; б) проаналізувати причини виникнення подібних почуттів; в) визначити свої цінності та бажання; г) «переваритися» у цих цінностях деякий час; д) поставити нові цілі», «Головне – не пригнічуватись, а повірити в свої сили», «Людині потрібно переосмислити власні принципи, знайти сенс життя, намагатися жити заради того, що дійсно варте нашої уваги, зусиль, часу».

Блок 8. Активізувати зусилля: «Не зупинятись на цьому, продовжити рухатись вперед», «Ніколи не можна нічого кидати просто так, якщо людина, на її думку, досягла цілі і не радіє цьому, саме ціль ще не повністю досягнута. Завжди потрібно йти до своєї цілі напролом, не опускаючи руки і не здаватись на середині шляху», «Потрібно ставити нові цілі і йти далі. Дуже важливо для кожного рухатись вперед і не стояти на місці».

Блок 9. Змінити ракурс розгляду ситуації: «Проаналізувати саму ціль і знайти якомога більше плюсів в тому, чого вона досягла», «Поглянути на ситуацію по-іншому. Переоцінити свої результати, знайти позитивні сторони».

Блок 10. Переосмислити мету, ставлення до неї, засоби досягнення: «Знайти деякі моменти в досягненні мети, які можна було б удосконалити», «Ця людина поставила перед собою не свою мету. Треба відпочити і поставити вже свою мету», «Змінити мету та прагнути до чогось нового».

Блок 11. Відмовитись від мети: «Тут ще залежить, яку саме людина досягла мету. Вважаю, що якщо людині не подобається досягнете, то можна ж від нього відмовитись».

Блок 12. Звернутись до допоміжних заходів: «Записати негативні емоції та почуття на папері та спалити», «Прийняти антидепресанти», «Звернутись до психолога», «Зайнятись медитацією».

Блок 13. Відсутність пропозицій щодо вирішення ситуації: відмова відповідати, або зорієнтованість на те, що смисловим центром життєвих ситуацій є не мета, а процес її досягнення.

Відповіді студентів розподілилися за наведеними блоками наступним чином: блок 1 – 26,6% відповідей, блок 2 – 10,1%, блок 3 – 6,5%, блок 4 – 8,3%, блоки 5 і 6 – по 7,7%, блок 7 – 11,2%, блок 8 – 8,3%, блок 9 – 5,9%, блок 10 і 11 – по 1,2%, блок 12 – 0,6%, блок 13 – 4,7%.

Як видно з цих даних, найбільша частка відповідей припадає на рекомендацію подолання проблеми через вибір нової мети (блок 1). Дещо більш представленою серед інших є орієнтація на самопізнання, самоаналіз, самоконтроль і саморегуляцію (блок 7). На третьому місці йде рекомендація активізації позитивних і блокування негативних емоцій (блок 2).

Щодо кількості відповідей, що в середньому припадають на одного учасника, отримано аналогічний розподіл: блок 1 – 0,47, блок 2 – 0,18, блок 3 – 0,11, блок 4 – 0,15, блоки 5 і 6 – по 0,14, блок 7 – 0,20, блок 8 – 0,15, блок 9 – 0,10, блоки 10 і 11 – по 0,02, блок 12 – 0,01, блок 13 – 0,19.

Проведений контент-аналіз показав, що в юнацькому віці діапазон захисних прийомів, які студенти могли б використати для подолання життєвих проблем, є достатньо обмеженим.

Одним з додаткових завдань дослідження була перевірка зв'язку професійних схильностей з толерантністю до невизначеності. Використовувався кореляційний аналіз за критерієм Спірмена. Виявлено, що толерантність до невизначеності позитивно корелює зі схильністю до роботи з людьми та негативно зі схильністю до планово-економічних видів діяльності. Це цілком закономірно. При роботі з людьми обов'язково слід бути готовим до невизначеності, водночас у планово-економічних видах діяльності спостерігається більше залежність від визначеності, планованості й чітких, прогнозованих обставин.

Висновки

На основі проведеного дослідження було сформульовано наступні висновки.

1. Невизначеність є невід'ємним атрибутом життя людини у сучасному світі, базовими ознаками якого є багатомірність, полісистемність, неперервна мінливість, наявність безлічі об'єктивних і суб'єктивних конфліктів, необхідність приймати рішення при недостатній інформації.

2. Поняття невизначеності широко використовується в філософських, міждисциплінарних психологічних дослідженнях. В соціальній психології принцип невизначеності отримав статус категорії, яка розглядає трансформацію життєвого шляху сучасної людини як процесу об'єктивно обумовленого неперервного зростання темпів соціальних змін, які перетворили життя будь-якої людини в потік невизначених ситуацій. Питання прийняття особистістю рішень в ситуаціях невизначеності все більше цікавлять педагогічні галузі, галузі професійного становлення і діяльності.

3. Орієнтуючись на роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, окреслено основні ознаки невизначеності:

- в об'єктивному сенсі невизначеність можна визначити як наявність декількох рівно ймовірних тенденцій розвитку подій;

- в суб'єктивному сенсі під невизначеністю можна розуміти ситуацію, в якій у людини є об'єктивна можливість здійснити вибір з декількох рівно ймовірних альтернатив, але відсутні: необхідна для цього інформація; ресурси; смислова цінність ситуації та її наслідків, а, отже, бажання вирішити ситуацію.

4. Конкретизовано чинники, що ускладнюють на суб'єктивному рівні процес прийняття і дії з реалізації рішення:

- відсутність чітких знань щодо природи тих явищ, які повинні бути залучені для подолання невизначеності;

- відсутність у людини чітких оцінювальних критеріїв доцільності і потенційної ефективності наявних способів і напрямів вирішення ситуації;

- відсутність у людини чіткого уявлення про результати, які вона хоче отримати;

- відсутність чіткого усвідомлення власних ресурсів, їх достатності для вирішення ситуації і досягнення наміченого.

5. Дослідженнями доведено, що в ситуації невизначеності можуть викликати два основних види емоційних переживань: позитивні (інтерес, цікавість) і негативні (страх чи тривога), а також і різні стратегії подолання: стимулювання активності і блокування активності. Це послужило підставою для введення таких понять, як «толерантна/інтолерантна особистість», «толерантність/інтолерантність до невизначеності».

6. Сформульоване робоче поняття толерантності до невизначеності, під якою ми розуміємо якість особистості, яка визначає здатність людини позитивно реагувати на ситуації невизначеності, діяти в умовах нечітко визначених цілей і завдань, неповної наявності вихідної інформації, долати її недостатність активними діями.

7. Спираючись на класифікацію невизначеностей, проаналізовано специфіку прояву невизначеності в життєдіяльності студентів. Доведено, що життєдіяльність студентів заповнена ситуаціями невизначеності різного рівня значущості: від прийняття рішень в поточних ситуаціях за умов конкуренції внутрішніх потреб і інтересів і наявності дефіциту часу для їх реалізації, до вирішення стратегічних проблем життєвого і професійного самовизначення.

8. За результатами емпіричного дослідження виявлено:

- а) недостатню готовність значної частини опитаних студентів до подолання ситуацій невизначеності, особливо в сфері інтерперсональних відносин;

- б) наявність у третини студентів ознак професійної невизначеності в контексті професійного вибору;

- в) обмеженість здатності студентів продукувати різноманітні способи вирішення ситуацій невизначеності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів заявленої проблеми. Перспективними напрямами наукового пошуку є розробка методів дослідження, що більше спрямовані на розгляд ситуацій невизначеності в процесі професійної підготовки, виявлення способів підвищення толерантності до невизначеності майбутніх спеціалістів, залучення студентів до рефлексії своєї готовності до подолання ситуацій невизначеності, та ін.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Корнилова Т. В. (2015). Принцип неопределенности в психологии выбора и риска. Психологические исследования. Т. 8, № 40. С. 3. URL: <http://psystudy.ru>
2. Ребера А. (Ред.). (2002). Оксфордский толковый словарь по психологии. Москва : Наука.
3. Андреева Г.М. (2009). Социальная психология сегодня: поиски и размышления. Москва : НОУ ВПО МПСИ.
4. Леонтьев Д.А. (2011). Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному. Личностный потенциал: структура и диагностика. Москва : Смысл, 12–42.
5. Белинская Е.П. (2014). Неопределенность как категория современной социальной психологии личности. Психологические исследования. Т. 7, № 36. Взято з <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n36/1014-belinskaya36.html>
6. Философский энциклопедический словарь. Взято з <http://www.encyclopedia.ru/cat/online/detail/41246/>
7. Гусев А. И. (2007). К проблеме измерения толерантности к неопределенности. Практическая психология и социальная работа, № 1, 21 – 28.
8. Осин К. Н. (2010). Факторная структура русскоязычной версии шкалы общей толерантности к неопределенности Д. Маклейна. Психологическая диагностика, № 2, 65-86.
9. Корнилова Т. В. (2014). Шкалы толерантности и интолерантности к неопределенности в модификации опросника С. Баднера. Экспериментальная психология, № 1, 92–110.
10. Тычинский А.В. (2006). Управление инновационной деятельностью компаний: современные подходы, алгоритмы, опыт. Таганрог : ТРТУ. Взято з <http://www.aup.ru/books/m87/>
11. Сагайдак С.С. (2006). Поле профессиональной неопределенности в координатах «способности – склонности». Психологический журнал Минского института управления, № 2 (10), 4-9.
12. Дубенцов М. И. (2011). Категория неопределенности в психологической науке и профессиональном самоопределении личности. Современные научные исследования и инновации, № 6. Взято з <http://web.snauka.ru/issues/2011/10/3078>.

REFERENCES

1. Kornilova T. V. (2015). Printsip neopredelennosti v psihologii vyibora i riska. Psihologicheskie issledovaniya. T. 8, # 40. S. 3. URL: <http://psystudy.ru>
2. Rebera A. (Red.). (2002). Oksfordskiy tolkovyy slovar po psihologii. Moskva : Nauka.
3. Andreeva G.M. (2009). Sotsialnaya psihologiya segodnya: poiski i razmyishleniya. Moskva : NOU VPO MPSI.
4. Leontev D.A. (2011). Novyie orientiryi ponimaniya lichnosti v psihologii: ot neobhodimogo k vozmozhnomu. Lichnostnyiy potentsial: struktura i diagnostika. Moskva : Smyisl, 12–42.
5. Belinskaya E.P. (2014). Neopredelennost kak kategoriya sovremennoy sotsialnoy psihologii lichnosti. Psihologicheskie issledovaniya. T. 7, # 36. Vzyato z <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n36/1014-belinskaya36.html>
6. Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar. Vzyato z <http://www.encyclopedia.ru/cat/online/detail/41246/>
7. Gusev A. I. (2007). K probleme izmereniya tolerantnosti k neopredelennosti. Prakticheskaya psihologiya i sotsialnaya rabota, # 1, 21 – 28.
8. Osin K. N. (2010). Faktornaya struktura russkoyazyichnoy versii shkalyi obschey tolerantnosti k neopredelennosti D. Makleyna. Psihologicheskaya dlagnostika, # 2, 65-86.
9. Kornilova T. V. (2014). Shkalyi tolerantnosti i intolerantnosti k neopredelennosti v modifikatsii oprosnika S. Badnera. Eksperimentalnaya psihologiya, # 1, 92–110.
10. Tyichinskiy A.V. (2006). Upravlenie innovatsionnoy deyatelnostyu kompaniy: sovremennyye podhodyi, algoritmyi, opyit. Taganrog : TRTU. Vzyato z <http://www.aup.ru/books/m87/>
11. Sagaydak S.S. (2006). Pole professionalnoy neopredelennosti v koordinatah «sposobnosti – sklonnosti». Psihologicheskiy zhurnal Minskogo instituta upravleniya, # 2 (10), 4-9.
12. Dubentsov M. I. (2011). Kategoriya neopredelennosti v psihologicheskoy nauke i professionalnom samoopredelenii lichnosti. Sovremennyye nauchnyye issledovaniya i innovatsii, # 6. Vzyato z <http://web.snauka.ru/issues/2011/10/3078>.

V. Semichenko, K. Artyushina

THE UNCERTAINTY PROBLEM IN THEORY AND PRACTICE HIGHER SCHOOL

Summary. *The article deals with the problem of uncertainty as an integral attribute of modern man's life. The importance of forming tolerance to uncertainty as an important means of organizing a person's life path is revealed. Manifestations of situations of uncertainty in student life are analyzed. Empirical data are presented that reveal the features of the development of uncertainty tolerance in future professionals.*

It is argued that uncertainty is an integral attribute of the life of a human being in the modern world, the basic features of which are multidimensionality, polysystems, continuous variability, the presence of many objective and subjective conflicts, the need to make decisions with insufficient information.

The factors that complicate the subjective process of decision making and action are specified: - lack of clear knowledge of the nature of the phenomena that must be involved to overcome uncertainty; lack of clear evaluation criteria for the expediency and potential effectiveness of the available methods and directions for resolving the situation; a person's lack of a clear idea of the results he wants to obtain; lack of clear awareness of their own resources, their sufficiency to resolve the situation and achieve the intended ones.

It has been proven that in a situation of uncertainty there can be two main types of emotional experiences: positive (interest, curiosity) and negative (fear or anxiety), as well as different coping strategies: stimulating activity and blocking activity. This was the basis for introducing such concepts as "tolerant / intolerant personality", "tolerance / intolerance to uncertainty".

The results of the empirical study revealed: a) insufficient readiness of a considerable part of the interviewed students to overcome situations of insignificance, especially in the sphere of interpersonal relations; b) the presence in one third of students of signs of professional uncertainty in the context of professional choice; c) limited ability of students to produce various ways of solving uncertainty situations.

Keywords: *uncertainty; uncertainty tolerance; vocational training; students; higher education; training.*